

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОРУЧИТЕЛЯ, ЩО ЗАЛУЧАЄТЬСЯ ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Ключові слова: кримінальне судочинство, запобіжні заходи, треті особи, права та обов'язки, поручитель.

Забезпечення прав і свобод людини визначає розвиток більшості країн на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва, виступає одним із основних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України. У сучасних умовах ефективного забезпечення прав і свобод людини у правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ вимагає концептуально нових підходів, що обумовлюють докорінні зміни організаційно-правових засад функціонування органів внутрішніх справ, зокрема гуманізацію діяльності міліції та підвищення її авторитету, побудову відносин між органами внутрішніх справ і народом на засадах партнерства, вдосконалення форм, методів та засобів забезпечення прав і свобод людини [1, с. 4]. Режим правової захищеності особи в сфері кримінального правосуддя — одна з найважливіших цілей галузевого процесуально-правового регулювання [2, с. 17]. Це положення набуло такої актуальності не тільки у зв'язку із розбудовою нашої держави, соціально-економічними змінами, що нині відбуваються в Україні як у дійсно демократичній державі, але і в зв'язку зі значним погіршенням криміногенної обстановки, яка пов'язана передусім з підвищенням суспільної небезпеки, зростанням злочинних посягань на життя, здоров'я та законні інтереси громадян [3, с. 17].

Певну увагу категорії третіх осіб, що залучаються до обрання запобіжних заходів, приділяють Н. В. Бушна [4], О. Г. Васильєва [5, с. 97], Ю. В. Донченко [6, с. 556], В. Л. Підпалій [7], В. В. Рожнова [8, с. 77], Н. В. Ткачова [9, с. 34], А. С. Фокін [10]. Однак у цих наукових роботах не знаходимо системного дослідження процесуальних прав і обов'язків поручителів під час реалізації за їх участю запобіжного заходу. З огляду на це *вивчення змісту процесуальних прав і обов'язків поручителів під час реалізації за їх участю запобіжного заходу і розробка системи процесуального статусу поручителя і є метою цього дослідження.*

Сучасне уявлення про права людини пов'язане, як відомо, зі сформованими у XVIII столітті ідеями «природних», «невідчужуваних», «даних індивідууму від народження» прав. Ф. М. Рудинський справедливо відзначив, що в універсальній концепції прав людини втілилися різні доктрини, філософські погляди, політичні, економічні, етичні і правові вчення багатьох народів. В основі цієї концепції — уявлення про людське достоїнство як вищу цінність [11, с. 97].

Права людини є вагомою юридичною категорією, вони існують незалежно від конкретної держави, мають універсальний характер, тому одне вже їх закріплення в нормативному матеріалі є одним з видів їх гарантованості. При цьому відрізняються три рівні гарантованості. Найнижчий рівень — фактичне закріплення норми, середній рівень — встановлення механізму забезпечення на законодавчому рівні, вищий — додається бездоганний процес виконання правового припису [12, с. 185–186]. Згідно цієї концепції, права людини є тією межею правового простору, у випадку пошкодження якого у державі складається тоталітарний режим, тиранія. Але у чистому вигляді права

людини в жодній правовій системі не існують, хоча за своїми характеристиками вони зберігають свою «реликтову» природу [13, с. 162]. Зміст прав і ступінь їх виразності в процесуальному законодавстві визначаються, по-перше, виходячи з вимог розкриття злочинів і, по-друге, з необхідності надання гарантій учасникам кримінального судочинства щодо реалізації їх прав. Проблема правильного співвідношення цих двох задач кримінального судочинства має фундаментальний характер, є постійно актуальною і потребує послідовного пошуку належного балансу між задачами охорони прав особи при проведенні процесуальних дій та ефективної боротьби зі злочинністю. Протиставляти ці задачі одна одній в жодному випадку є недопустимим, навпаки необхідно всіляко їх узгоджувати, щоб посилення гарантій прав особи сприяло досягненню істини у справі [14, с. 60].

Застосування заходів кримінального процесуального примусу можливе тільки для виконання завдань судочинства і у деяких випадках допускається його застосування з профілактичною метою. Завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [15].

Відповідно до чинного КПК України, третіми особами, що беруть участь під час застосування таких запобіжних заходів, необхідно називати незацікавлених у результатах кримінального провадження суб'єктів процесу, які відповідно до положень статей 180, 182, 493 Кримінального процесуального кодексу України залучаються під час застосування запобіжних заходів з метою забезпечення належної поведінки підозрюваного та обвинуваченого.

Учені, що вивчають загальну теорію права, вважають, що обов'язковими елементами процесуального статусу є процесуальні права й обов'язки, законні інтереси особи і гарантії її прав [16, с. 45]. С. В. Слінько визначає процесуальний статус суб'єкта кримінального процесу, з одного боку, через наявність правоздатності та дієздатності суб'єкта, а з іншого — через правовідносини між ним і державними органами, що мають державно-владні повноваження та здійснюють кримінально-процесуальну діяльність [17, с. 86].

У новому КПК України питанню процесуального статусу поручителя приділено увагу лише в одній статті. Слід зазначити, що чинний Кодекс більш чітко, порівняно до попереднього Закону, визначає процесуальний статус поручителя, але цього, на нашу думку, недостатньо для повноцінної реалізації його прав. Відповідно до ст. 152 КПК 1960 року, особиста порука визначається як дія, що полягає у відібранні від осіб, які заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони ручаються за належну поведінку та явку обвинуваченого за викликом [18]. Відповідно до ст. 180 нового КПК України, особиста порука теж полягає у наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 нового КПК України і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу [15]. Законодавець не встановлює, окрім аспекту довіри, будь-яких вимог до особи, що

має стати поручителем. В. О. Михайлов стверджує, що особиста порука забезпечується не лише авторитетом особи поручителя, а й морально-етичними зобов'язаннями обвинуваченого, які він має по відношенню до поручителя й органів кримінального судочинства [19, с. 57]. Т. В. Данченко звертає увагу, що поручитель повинен заслуговувати довіру своїми особистими якостями, авторитетом у суспільстві і своїм впливом на підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, що гарантував би їх явку до органу досудового розслідування чи суду [20, с. 30]. Без сумніву, поручитель повинен мати авторитет, за допомогою якого може чинити вплив на обвинуваченого або підозрюваного. Російська дослідниця О. В. Медведєва з цього приводу звертає увагу на те, що авторитет має бути схвалюваним з боку суспільства [21, с. 108]. Ця думка є слушною. Визначаючи рівень довіри до поручителя слід враховувати не лише авторитет відносно до особи обвинуваченого або підозрюваного, але й відношення до завдань судочинства, суспільну прийнятність загалом. О. В. Медведєва наводить соціальні вимоги, яким повинен відповідати поручитель. Такими, зокрема, є наявність постійного легального джерела доходу (заробітна плата, пенсія, прибуток від підприємницької діяльності та ін.), постійного місця проживання, відсутність судимостей, адміністративних правопорушень, обмеження дієздатності та наявність будь-якого суттєвого зв'язку з обвинуваченим (родинні стосунки, начальник — підлеглий та ін.) [21, с. 109]. Подібну думку з деякими доповненнями висловлює російська вчена Л. К. Трунова. Дослідниця зазначає, що майбутній поручитель має бути законослухняним, добросовісним, користуватися високою репутацією і бути відомим певному колу осіб, тобто особа, що заслуговує на довіру в суспільстві і державі. Поручителем, на думку Л. К. Трунової, не може бути особа, яка була судима, відбувала термін покарання або не має постійного місця проживання, роду занять тощо [22, с. 182]. Критично до запобіжного заходу у вигляді особистої поруки підходить російський вчений В. Д. Неутов. Він вказує на такі проблеми: невизначеність органу, що встановлює ступінь довіри до поручителя; невизначеність критеріїв довіри. Вчений уважно досліджує обставини, що можуть вказувати на наявність довіри, однак остаточного висновку стосовно цього не робить [23, с. 28]. Особа може бути добропорядною і законослухняною, проте не мати високої репутації і не бути відомою у певних колах суспільства. Такого роду обмеження неприпустимі ані в законі, ані в теорії кримінального процесу. В першу чергу увага повинна звертатися на властивості поручителя, на підставі яких можна прогнозувати належну поведінку суб'єкта, відносно якого ведеться провадження. З огляду на це та з урахуванням мети запобіжних заходів слід розглянути і доцільність існування в законі формулювання «заслуговує на довіру». Рішення про обрання запобіжного заходу приймає відповідний суб'єкт, що веде провадження у справі, ґрунтуючись на оцінці доказів і на внутрішньому переконанні. Під час обрання запобіжного заходу це переконання має стосуватися припущення про можливість виконання відповідних завдань через обрання конкретного заходу. Тобто оцінюючи особу поручителя і можливість покластися на його поруку, слідчий або суд обов'язково буде враховувати особисті якості, що забезпечать належну поведінку обвинуваченого чи підозрюваного. Таким чином, головною вимогою, що висувається до третьої особи, яка залучається до обрання запобіжного заходу, повинна бути не лише довіра, а реальна спроможність забезпечити належну поведінку підозрюваного чи обвинуваченого.

У законі не визначено, коли саме слід ознайомлювати поручителя із сутністю кримінального провадження. На нашу думку, у нормах КПК України слід розрізнити і

чітко визначити статус особи, яка тільки бажає бути третьою особою, і такої, яка вже набула його відповідно до рішення суб'єкта, що веде кримінальне провадження або до рішення слідчого судді. Тому ч. 3 ст. 180 чинного КПК України повинна мати такий зміст: «Особі, що бажає стати поручителем, роз'яснюється у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки поручителя та наслідки їх невиконання, право на відмову від прийнятих на себе зобов'язань та порядок реалізації такого права». Таким чином, поручитель має бути наділений такими правами: знати сутність підозри до особи, за належну поведінку якої вона відповідає; бути інформованою в законний термін про зміну обвинувачення, місце і час проведення процесуальних, слідчих дій; застосовування дисциплінарного або психологічний впливу на підозрюваного, обвинуваченого у вигляді зараження, навіювання, переконання та маніпулювання; надати клопотання слідчому, прокурору, суду про зміну запобіжного заходу; відмовитися від виконання обов'язків у разі зміни обвинувачення. Також вважаємо, що має право на існування наша пропозиція щодо повідомлення поручителя про те, що підозрюваному, обвинуваченому надсилається повістка про виклик до правоохоронних органів. Це необхідно для того, щоб поручитель зі свого боку теж застосував заходи для явки зазначених осіб. Також є доцільним передбачення права поручителя при спробі підозрюваного або обвинуваченого сховатися від суду та слідства, здійснити його затримання та привід в орган, який застосував запобіжний захід.

На підставі вищевикладеного доцільно було б доповнити чинний КПК України наступною нормою: «Права та обов'язки поручителя». Поручитель має право: знати про суть обвинувачення або підозри відносно особи, за належну поведінку якої він відповідає; бути інформованими про зміну обвинувачення або підозри відносно зазначеної особи у короткий термін та про місце і час проведення процесуальних дій; знати про виклик особи, відносно якої застосовано запобіжний захід, до правоохоронних органів; затримувати особу, відносно якої застосовано запобіжний захід, при її спробі сховатися від суду та слідства, та здійснити привід в орган, який його застосував; застосовувати відносно особи, до якої застосовано запобіжний захід за їх участю, дисциплінарний вплив, не пов'язаний з відповідальністю особи, або моральний вплив на підозрюваного чи обвинуваченого у вигляді переконання; клопотати перед суб'єктом, що веде провадження, про зміну запобіжного заходу у разі явки підозрюваного чи обвинуваченого; відмовитись від виконання обов'язків у разі зміни обвинувачення на більш тяжке. Під час дії запобіжного заходу поручитель зобов'язаний: забезпечувати засобами, передбаченими цим законом, належну поведінку і виконання підозрюваним або обвинуваченим накладених на них обов'язків; негайно інформувати органи, що ведуть провадження у справі, про обставини, які можуть істотно вплинути на якість досягнення мети запобіжного заходу або про неможливість подальшого виконання власних обов'язків.

Таким чином, система прав третьої особи, за участю якої обрано запобіжний захід, має забезпечити ефективність її участі в кримінальному судочинстві. Запропоновані пропозиції сприятимуть удосконаленню процесуального статусу поручителя, що в свою чергу створить підґрунтя для забезпечення його процесуальних прав. При написанні наступних наукових статей необхідно більш детально зупинитись на реалізації процесуальних прав поручителя під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження крізь призму запропонованих нами доповнень стосовно його прав та обов'язків.

1. *Негодченко О. В.* Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Негодченко Олександр Володимирович. — Харків, 2003. — 477 с.
2. *Гурджі Ю. О.* Правовий захист особи в кримінальному процесі України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Гурджі Юлія Олексіївна. — Одеса, 2007. — 486 с.
3. *Пелих Н. А.* Конституційні засади діяльності міліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Пелих Наталія Анатоліївна. — К., 2002. — 190 с.
4. *Бушная Н. В.* Проблемы применения мер процессуального принуждения в стадии предварительного расследования: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Бушная Наталья Викторовна. — Волгоград, 2005. — 239 с.
5. *Васильева Е. Г.* Проблемы ограничения неприкосновенности личности в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Васильева Елена Геннадьевна. — Уфа, 2002. — 193 с.
6. *Донченко Ю.* Правовий статус заставодавця в кримінальному процесі України / Ю. Донченко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2001. — № 36. — С. 555–561.
7. *Підпалій В. Л.* Зміни в законодавстві України щодо застави: практичне застосування / В. Л. Підпалій // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15–16 грудня 1998 р. — Х., 1999. — С. 230–244.
8. *Рожнова В. В.* Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Рожнова Вікторія Василівна. — К., 2002. — 216 с.
9. *Ткачєва Н. В.* Меры пресечения, не связанные с заключением под стражу, в уголовном процессе России: монография / Ткачєва Н. В. ; науч. ред. А. В. Кудрявцева. — Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004. — 192 с.
10. *Фокин А. С.* Проблемы и тенденции совершенствования института залога в российском уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Фокин Александр Сергеевич. — Ростов-на-Дону, 2007. — 185 с.
11. *Рудинский Ф. Н.* Права человека и статус правоохранительных органов / Ф. Н. Рудинский // Государство и право. — 1994. — № 11.
12. *Романовский Г. Б.* Право на неприкосновенность частной жизни / Г. Б. Романовский. — М., 2001. — 432 с.
13. *Шайкенов Н. А.* Правовое обеспечение интересов личности / Н. А. Шайкенов. — Свердловск, 1990. — 176 с.
14. *Манівлець Е. Є.* Реалізація конституційних прав та свобод громадян при проведенні невідкладних слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Манівлець Еліна Євгенівна. — Харків, 2005. — 186 с.
15. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — № 90–91. — 19 травня.
16. *Пономаренко С. И.* Современные проблемы реализации процессуального статуса подозреваемого: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Пономаренко Сергей Иванович. — Волгоград, 2005. — 192 с.
17. *Слінько С. В.* Теорія і практика досудового розслідування: генезис та перспективи реформування: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Слінько Сергій Вікторович. — К., 2010. — 425 с.

18. *Кримінально-процесуальний кодекс України* [Електронний ресурс]: за станом на 26.02.2012 р. / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05>. — Назва з екрану.

19. *Михайлов В. А.* Меры пресечения в российском уголовном процессе / Михайлов В. А. — М. : Право и закон, 1996. — 304 с.

20. *Данченко Т. В.* Застава в системі запобіжних заходів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Данченко Тетяна Володимирівна. — Ірпінь, 2007. — 193 с.

21. *Медведева О. В.* Залог и поручительство в системе мер уголовно-процессуального принуждения по законодательству Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Медведева Ольга Владимировна. — Волгоград, 1998. — 219 с.

22. *Трунова Л. К.* Современные проблемы применения мер пресечения в уголовном процессе: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Трунова Людмила Константиновна. — М., 2002. — 419 с.

23. *Неутов В. Д.* Целесообразность применения денежного залога в качестве меры пресечения / В. Д. Неутов // Российский судья. — 2001. — № 3. — С. 26–29.